УДК (116+06.05) (117.72:061.25) (477.72)“18/19”

Гузенко Ю.І., *Миколаївський навчально-науковий інститут Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова*

Гузенко Юрій Іванович (1969 р.н.). У 1993 р. закінчив історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук, декан історико-правового факультету Миколаївського навчально-наукового інституту Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова. Коло наукових інтересів – *Україна в другій половині XIX – на початку XX ст., історичне краєзнавство.*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСІЇВСЬКОГО ГОЛОВНОГО КОМІТЕТУ З ДОГЛЯДУ ДІТЕЙ ОСІБ, ЩО ЗАГИНУЛИ НА ВІЙНІ З ЯПОНІЄЮ,

Автор досліджує створення, структуру й форми роботи Олексіївського Головного Комітету з догляду дітей осіб, що загинули на війні з Японією, у 1905-1914 рр. Використані нові архівні документи, які вперше вводяться до наукового обігу.

The author researches the creation, structure and forms of work of Oleksiyivskiy Head Committee on Children Care of persons, who perished during the war with Japan at the beginning of the XX-th century. The new archival documents were used and firstly introduced into the scientific circulation.

В сучасних умовах більша частина населення України потребує соціального захисту. Виникла необхідність усвідомити об’єктивні передумови розвитку благодійності, її ролі в суспільстві. Водночас праць, які б подавали картину розвитку громадської благодійності, зокрема допомоги потерпілим від воєнних дій на початку XX ст., майже немає. До нечисленних робіт такого напряму слід віднести змістовну статтю О.М.Доніка, присвячену діяльності громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим і цивільному населенню в Україні в роки Першої світової війни [1]. Діяльності різних типів благодійних товариств Києва у дореволюційний період присвячено монографію Ф.Я.Ступака [2]. Автор статті, запроваджуючи до наукового обігу деякі нові матеріали, ставить за мету більш детально висвітлити діяльність одного з філантропічних об’єднань зазначеного напрямку на початку XX ст.

Початок XX ст. ознаменувався для Російської імперії війною з Японією. Постала нагальна потреба у піклуванні про велику кількість поранених, інвалідів та сиріт, батьки яких загинули під час воєнних дій. Держава не завжди була спроможна надати необхідну допомогу, і тому опіку над цими потерпілими брали на себе різні громадські об’єднання.

Такою благодійною установою став Головний Комітет з догляду дітей осіб, що загинули на війні з Японією, утворений на основі затверджених царським урядом 16 червня 1905 р. “Правил про забезпечення долі дітей осіб, що загинули в період війни з Японією”. Іменним указом Миколи II комітет було названо Олексіївським [3].

Він складався з голови, якого призначав безпосередньо цар, та членів комітету, представників міністерств: військового, морського, внутрішніх справ, народної освіти, фінансів, державного контролю, Попечительства про родини воїнів, що були призвані з запасу до лав армії на Далекому Сході, та керуючого справами. Члени Комітету і керуючий справами як призначалися, так і звільнялися царем за поданням голови Комітету, а представники відомств – за поданням керівників останніх [4].

На місцях завідування справами догляду сиріт нижніх чинів і осіб, що прирівнювалися до них, доручалося земським і міським громадським установам. У їх розпорядження з скарбниці

видавалася допомога на кожну особу, яку доглядав Комітет. Земські і міські установи мали інформувати земське або міське управління про кількість дітей, які підлягають догляду, необхідні кошти на цю потребу та їх витрату.

У разі потреби передбачалася можливість відкривати за розпорядженням Головного Комітету губернські (обласні) комітети, а у місцевостях, де земські збори і міські думи відмовлялися від піклування про сиріт нижніх чинів та осіб, які прирівнювалися до них, створювати, у разі потреби, повітові (окружні) комітети.

Губернські (обласні) та повітові (окружні) комітети очолювались відповідно губернаторами (начальниками областей) та повітовими (окружними) предводителями дворянства, до них входили представники урядових установ губернії чи повіту, військового відомства, земського та міського самоврядування, органів освіти, громадських благодійних установ [5].

Олексіївський Головний Комітет мав обговорювати питання про необхідність створення нових законів, що стосувалися забезпечення долі дітей, які стали сиротами під час війни з Японією, а також про доповнення, зміни та скасування чинних у галузі благодійності законів; дбав про їх застосування на практиці: видавав розпорядження про відкриття та закриття губернських (обласних) та повітових (окружних) комітетів; приймав заяви від земських та міських установ про їх згоду завідувати піклуванням про сиріт нижніх чинів.

Головний комітет видавав інструкції про порядок реєстрації і процедури обстеження становища дітей-сиріт; забезпечення дітям офіцерських і чинів, що прирівнювалися до них, можливості влаштування до державних або приватних навчальних закладів, призначення їм грошової допомоги понад 300 крб. на рік, підвищеної допомоги на виховання дітям священнослужителів, санітарів і нижніх чинів, а також інші види допомоги.

Комітет розподіляв гроші на виховання і догляд сиріт між губернськими (обласними) комітетами і земськими установами, ревізував їх діяльність, розглядав скарги на постанови губернських (обласних) комітетів [6].

Крім цього, Головний Комітет збирав усю інформацію про кількість стипендій та вакансії, що були в навчальних закладах, які приймали дітей-сиріт. Потім ця інформація надавалася губернським (обласним) комітетам для друкування їх у губернських (обласних) відомостях.

Олексіївському Головному Комітету були підпорядковані губернські (обласні) комітети, які спостерігали за виконанням у губернії заходів щодо дітей, батьки яких загинули на війні з Японією, приймали прохання про призначення допомоги на виховання дітей офіцерських та чинів, що прирівнювалися до них, та обстеження, у разі необхідності, матеріального і родинного становища тих, хто просив допомогу; розподіляли кошти між повітовими (окружними) комітетами; розглядали скарги, подавали пропозиції до Головного Комітету про поліпшення справи допомоги, складали кошториси і звіти.

Повітові (окружні) комітети приймали прохання про призначення допомоги, реєстрували сиріт, проводили обстеження становища родин дітей, що стали сиротами; призначали допомогу; подавали до губернського (обласного) комітету пропозиції про передбачені витрати на догляд дітей і звіти про витрачені суми [7].

Всі справи вирішувалися в комітетах більшою кількістю голосів. Рішення повітових комітетів могли бути оскаржені у губернському комітеті, а постанови останнього – у Головному Комітеті, рішення якого вважалися остаточними.

Діти, що стали сиротами, умовно поділялися на дві категорії: діти нижніх чинів та діти офіцерів і чинів, які до них прирівнювалися. Допомога першій категорії надавалася незалежно від того, отримували ці діти пенсії від держави чи ні, і мала дві форми: 1) грошова допомога; 2) всіляке сприяння в отриманні освіти. Грошова допомога видавалася кожній сироті у розмірі 18 крб. на рік і сплачувалася до досягнення дитиною 16-річного віку. Передбачалося і передчасне припинення видачі такої допомоги, якщо особа, що її отримувала, засуджувалася до ув’язнення.

Що ж стосується допомоги дітям-сиротам другої категорії, то вона також складалася з двох форм: 1) кошти на виховання, навчання і витрати на дорогу; 2) вживання заходів щодо розміщення дітей до виховних та навчальних закладів. До досягнення дітьми 10 років вони отримували одночасно з допомогою Комітету державні пенсії, нараховані за службу батьків. Коли вони досягали 10-річного віку, діставали право вибору між отриманням допомоги від Комітету або державною пенсією [8].

На виховання дітей по досягненні ними 6 років виплачувалося 75 крб., а у віці від 6 до 10 років – 125 крб. на рік. Допомога на навчання становила для дітей, які вже мали 10 років, – 300 крб. на рік. Гроші виплачувалися до досягнення особою 18 років, їх можна було отримувати до 21 року (максимально) для продовження навчання. Тим дітям, які закінчили середній навчальний заклад і не потрапили до вищого, видавалася одноразова допомога в розмірі 150 крб. [9]. Гроші видавалися дітям з дня смерті їх батька або з часу визнання його зниклим без вісті на війні.

Клопотання про призначення допомоги дітям порушувалися матерями або особами, на піклуванні яких вони перебували, і подавалися місцевим закладам, які вели справи догляду дітей батьків, що загинули на війні з Японією.

Грошові виплати видавалися матерям, опікунам або їх законним представникам не менше, ніж двічі на рік. “Правила” також припускали припинення виплати допомоги раніше

передбаченого терміну (18 або 21 рік), якщо особа, що отримувала ці гроші, померла чи влаштувалася на роботу і отримувала платню, або була направлена до навчального закладу на повне державне утримання чи на державну стипендію, а також в разі засудження до тюремного ув'язнення [10].

Право на одержання допомоги мали діти офіцерських і нижніх чинів армії, флоту та окремого корпусу прикордонної охорони і корпусу жандармів; цивільних чинів усіх відомств, у тому числі медичних, ветеринарних і фармацевтичних, а також священиків; добровольців та службовців за вільним наймом або приватною угодою на військових суднах, а також судноводіїв, механіків та нижніх службовців на російських торговельних суднах, що діяли для військових потреб; тих, що були вбиті під час війни з Японією або померли від ран, хвороб та внутрішніх або зовнішніх ушкоджень, викликаних умовами воєнного часу. Право на допомогу мають також діти згаданих чинів, які пропали без вісті [11].

10 січня 1906 р. царський уряд затвердив пропозиції Державної ради про забезпечення дітей військових чинів, що загинули під час виконання службових обов'язків у мирний час [12].

11 березня 1906 р. Олексіївський Головний Комітет затвердив "Правила видачі допомоги дітям зауряд-прапорщиків" (з 1891 р. – звання унтер-офіцера). Як і всі попередні документи, ці "Правила" були розіслані по всіх містах Російської імперії, у тому числі надійшли до Миколаєва. Діти зауряд-прапорщиків за наявності умов, зазначених у ст. 2 "Правил про забезпечення долі дітей осіб, які загинули на війні з Японією", (16 червня 1905 р.), прирівнюються за розмірами допомоги до дітей офіцерських або нижніх чинів у відповідності до становища у суспільстві, яке займали їх родини в залежності від народження, занять або освіти загиблого на війні з Японією голови родини [13].

Олексіївський Головний Комітет підтримував постійні зв'язки з керівництвом усіх регіонів Російської імперії, надсилаючи губернаторам листи. Завдяки цим листам, що зберігаються у фондах Державного архіву Миколаївської області, можна простежити основні напрямки діяльності Комітету щодо опікування дітей-сиріт. Так, у серпні 1906 р. херсонський губернатор на ім'я миколаївського градоначальника надіслав листа, де прохав повідомити йому інформацію, чи отримав він пропозицію Олексіївського Головного Комітету утворити у Миколаєві міський комітет з догляду дітей осіб, що загинули на війні з Японією. Якщо ні, то миколаївському градоначальнику пропонувалося з'ясувати у Думі: чи не візьме вона на себе піклування про сиріт нижніх чинів, священиків, санітарів та ін., що загинули на війні з Японією. Рішення Думи слід було довести до херсонського губернатора. Крім того, Миколаївській міській управі необхідно було скласти список сиріт, які мали право на опікування Комітетом, і повідомити про це херсонського губернатора. У списку треба було зазначити вік сиріт та загальну суму витрат на допомогу по місту Миколаєву. Як повідомив миколаївський міський голова, цей лист міська управа передала до Думи. Але остання прийняла рішення скористатися статтею 37 "Правил" від 16 червня 1905 р. і пропозицію Олексіївського Головного Комітету відхилити [14].

З часом Олексіївський Головний Комітет розширював склад тих, хто мав право на його допомогу. Так, спочатку до цього списку були занесені діти чинів поліції та окремого корпусу жандармів, а у травні 1907 р. Комітет обговорював питання стосовно догляду дітей двірників, які загинули при сприянні чинам поліції з охорони порядку [15].

На початку серпня 1907 р. Комітет просив градоначальника у випадках загибелі або втрати працездатності двірниками в разі виконання ними поліцейських обов'язків подавати відомості про наявність у них дітей для організації догляду за ними.

18 березня 1909 р. уряд затвердив закон про пенсії і допомогу особам, які постраждали від злочинних дій, скоєних з політичною метою, та родинам цих осіб. Їм було встановлено право на пенсії та одноразову допомогу з державної скарбниці, які призначалися за згодою міністрів внутрішніх справ та фінансів. Дітям осіб, потерпілих за тих же умов, надавалося право на допомогу Олексіївського Головного Комітету [16].

Хоча про цей закон було оголошено на волосних та сільських сходах, прохань про допомогу від потерпілих надходило дуже мало. У зв'язку з цим у березні 1910 р. Олексіївський Головний Комітет розіслав губернаторам, військовим губернаторам та градоначальникам листа, де просив сприяти поширенню інформації про те, що допомогу від Комітету можуть отримати діти урядовців, священнослужителів, двірників, сторожів та ін.., загиблих або постраждалих від злочинів, скоєних з політичною метою. До цих осіб відносили також взагалі усіх вбитих або тих, хто втратив працездатність внаслідок участі у затриманні або виявленні осіб, запідозрених у злочинних діях з політичною метою, або ж внаслідок участі у попередженні чи виявленні самого злочину [17].

При цьому Комітет просив не обмежуватися друкуванням такої інформації у місцевих газетах. Пропонувалося місцевим управлінням, громадським та становим закладам надати інформацію місцевому комітету з догляду дітей осіб, які загинули на війні з Японією, про всіх тих, хто служив у окремих відомствах, мав дітей, загинув чи потерпів від злочинних діянь політичного характеру, детальний опис обставин, за яких загинула або втратила працездатність дана особа, і до якої категорії вона повинна бути віднесена [18].

У січні 1912 р. Олексіївський Головний Комітет у листі миколаївському градоначальнику просив сприяти вчасному отриманню допомоги опікуваними. Гроші для цього переказувалися на відповідну Казенну палату. Допомога видавалася лише після подання посвідчення поліції, що діти живі, утримуються у якому-небудь виховному або навчальному закладі за рахунок батьків. Якщо ж вони навчалися, свідчення поліції повинно було бути замінено свідченням керівництва закладу з обов'язковою інформацією, що діти платять за навчання. Якщо ж дитина навчалася не за рахунок батьків, то видачу допомоги слід було припинити.

Циркуляром Казенної палати від 6 вересня 1907 р. було встановлено новий порядок утримання пенсій, що надавалися 10-річним дітям осіб, які загинули на війні з Японією, і офіцерських чинів, що загинули або потерпіли при виконанні службових обов'язків під час призову військ для охорони порядку та забезпечення внутрішньої безпеки, а також офіцерських чинів, загиблих або таких, що втратили працездатність під час служби їх у військових частинах, відправлених до Персії для охорони російських інтересів.

До того часу такі пенсії нараховувалися з сум допомоги Олексіївського Комітету. За новим порядком особам, які досягли 10-річного віку, виплата пенсій припинялася. Тому діти класних і офіцерських чинів поліції та окремого корпусу жандармів; чинів тюремного відомства; осіб, що потерпіли під час виконання службових обов'язків у боротьбі з чумою та холерою, з досягненням 10 років повинні одержувати допомогу без будь-яких утримань, незалежно від річних окладів допомоги і віку дітей [19].

Далі Головний Комітет просив миколаївського градоначальника зробити розпорядження місцевим закладам про термінову видачу допомоги за вказаними підставами. Крім того, Головний Комітет просив також надавати йому не пізніше 1 червня та 1 грудня кожного року відомості про офіцерських дітей, які проживали у губернії, і розрахунок допомоги, що їм належить [20].

У березні 1912 р. на адресу миколаївського градоначальника надійшов новий лист від Олексіївського Головного Комітету. В ньому говорилося про зміни у складі дітей, що доглядалися Комітетом і числилися у губернії. Крім того, повідомлялося про відкриття кредитів з докладними розрахунками належної до видачі суми допомоги.

Кредит надавався для видачі допомоги виключно дітям, названим у списках, і ніяким іншим. Усі нові клопотання про призначення допомоги на дітей-сиріт повинні бути подані до Комітету з відповідними довідками на встановлених картках. Після перевірки Комітет призначив їм допомогу за додатковими списками.

При видачі допомоги чітко пояснювати тим, хто її отримував, що ця допомога надається саме Олексіївським Головним Комітетом, а не іншою установою. Якщо будуть виникати непорозуміння, що не пояснюються цими правилами, їх необхідно вирішувати за допомогою Олексіївського Комітету [21].

На початку травня 1912 р. миколаївським градоначальником було отримано ще одного листа від Олексіївського Головного Комітету. Повідомлялося, що діти, якими опікується Комітет і які ходять до школи, будуть забезпечуватися теплим одягом, взуттям та шкільними приналежностями. Для цього Комітет виділяв по 15 крб. на кожну дитину для купівлі цих речей.

Градоначальнику Комітет надіслав список дітей, що проживали у Миколаєві, і просив вжити заходів для швидкої видачі цієї допомоги з тієї суми, що переказали на належну Казенну палату за кошторисом Департаменту Державної скарбниці 1912 р. Далі Комітет нагадував правила видачі допомоги і просив надалі не пізніше 15 жовтня

Література

1. Донік О.М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні в роки Першої світової війни (1914-1918 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. праць. – Вип. IV. – К.: Ін-т історії України НАН України. – 2002. – С. 155-183.
2. Ступак Ф.Я. Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.). – К., 1998. – С. 39.
3. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. 229, оп. 1, спр. 982, арк. 214.
4. Там само, арк. 220.
5. Там само, арк. 221.
6. Там само, арк. 222.
7. Там само, арк. 223.
8. Там само, арк. 217.
9. Там само, арк. 219.
10. Там само.
11. Там само, арк. 216.
12. Там само, арк. 224.
13. Там само, арк. 500.
14. Там само, спр. 1032, арк. 3.
15. Там само, спр. 1208, арк. 1.
16. Там само, спр. 1480, арк. 1.
17. Там само, арк. 1.
18. Там само, арк. 2.
19. Там само, спр. 1748, арк. 1.
20. Там само, спр. 1585, арк. 2.
21. Там само, арк. 11.
22. Там само, спр. 1586, арк. 2.

Надійшла до редколегії 01.11.2004 р.